

Univerzita Karlova v Praze
Právnická fakulta

Soutěžní práce: Ius et Societas

Případ *Shabina Begum v. Denbigh High School*
aneb
„jde o šest palců“

Mgr. Daniel Bartoň

Studijní program: doktorský

Obor: Veřejné právo I

2009

Kontaktní údaje:

Daniel Bartoň

Podlesí 520

Valašské Meziříčí

757 01

barton.dan@gmail.com

+420 603 162 204

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem esej na téma: Případ *Shabina Begum v. Denbigh High School* aneb „jde o šest palců“ zpracoval sám a uvedl jsem všechny použité prameny. Dávám souhlas s prvním zveřejněním své eseje vyhlášovatelé soutěže nebo spolupracujícími institucemi v papírové či elektronické podobě.

V Praze dne 26. května 2009

.....

Obsah

Obsah	iv
1 Úvod	1
2 Skutkový stav a vývoj procesu	2
3 Hodnotit opravdovost víry a přesvědčení?	4
4 Svobodná volba a informovaný souhlas	6
5 Ochrana práv a svobod druhých	8
6 Je libo školní právníky?	9
7 Kdo je nejlépe vybaven k rozhodování?	10
8 Dosažený výsledek	11
9 Závěrem: Shabina do učebnic?	12
Literatura	13

1 Úvod

Soudní rozhodnutí, které považuji za natolik zajímavé a inspirativní, aby se ocitlo v učebnici základů společenských věd pro střední školy, je rozhodnutí jež ze školského prostředí samo vychází. Jde o kontroverzní případ *Shabiny Begum*.¹

Tento případ je velmi dobrou ukázkou řešení konfliktních situací, které vznikají v důsledku (snahy o) soužití příslušníků různých kultur, náboženství a jejich více či méně radikálních frakcí.

Ačkoliv je možné přístupu soudů v tomto případě nemálo věcí vytýkat, myslím si, že představuje řadu trendů, které jsou hodny následování. Jde především o zhodnocení argumentace obou stran, snahu vyvážit zájmy na ochraně práv zaručených Evropskou úmluvou o lidských právech (EÚLP) a důvěru v dobře odůvodněné rozhodování aktérů na místní úrovni, kteří mají k řešení konfliktu nejbližší. Víím, že se tato pozitiva mohou jevit poněkud banální a samozřejmá. Rozhodovací praxe týkající se EÚLP, a především ta Evropského soudu pro lidská práva (ESLP), mne však přesvědčují o opaku.

Problematika školních uniforem, muslimského odívání a přistěhovalců z indického subkontinentu se může na první pohled jevit jako českému kontextu velmi vzdálená. Pokud se ale podíváme na stále rostoucí počet dětí migrantů v českých školách, problémy se vzděláváním jiných dětí než etnických Čechů a projevy šikany vůči těm, kteří se oblékají a projevují „jinak“ než většina, stane se pro nás soudní příběh z britského prostředí více než aktuálním.

Na druhou stranu bych chtěl hned v úvodu varovat před snahou o přílišné zobecňování a „odtrhávání“ případu od jeho kontextu. Lord Bingham v úvodu rozsudku Odvolacího výboru Sněmovny lordů zdůraznil, že případ se týká konkrétní žákyně, konkrétní školy na konkrétním místě a v konkrétním čase. Rozhodnutí je tedy třeba brát v kontextu daného případu a nepovažovat je za politické rozhodnutí o tom, jaké islámské oděvy jsou ve školství povoleny.² Toto předznamenání by bylo dobré mít na paměti při rozhodování všech případů týkající se náboženské svobody (a nejen jí). Ačkoliv je zde zájem na konstantní judikatuře v rámci naplňování principu právní jistoty, je třeba u případů týkajících se náboženské svobody velmi poctivě hodnotit kontext. Protože u náboženství se dotýkajících případů platí specifická a jedinečnost jednotlivých situací snad ještě více než jinde.

¹*R (on the application of Begum) v. Headteacher and Governors of Denbigh High School*, [2004] EWHC 1389 (Admin) (High Court), [2005] EWCA Civ 199 (Odvolací soud) a [2006] UKHL 15 (Odvolací výbor Sněmovny lordů).

²*R (on the application of Begum) (Respondent) v. Headteacher and Governors of Denbigh High School (Appellants)* [2006] UKHL 15, odst. 2.

2 Skutkový stav a vývoj procesu

Muslimská dívka Shabina Begum se ve Spojeném království narodila rodičům bangladéšského původu. Ve svých dvanácti letech začala po vzoru své starší sestry chodit na Denbigh High School. Po dva roky se nedělo nic zvláštního. 3. září 2002 dorazila do školy v doprovodu svého bratra a dalšího mladíka. Neměla na sobě školní uniformu, ale volný splývavý svrchní šat zahalující vše kromě obličeje, který se nazývá džilbáb (*jilbab*).

Ptali se po ředitelce, která však momentálně nebyla dostupná. Proto se pustili do delší diskuse s jejím zástupcem. Tvrdili, že pro Shabinu je to jediné oblečení slučitelné s jejím náboženským přesvědčením. Že je jejím lidským právem chodit v džilbábu všude na veřejnosti. A že pokud ji škola nenechá účastnit se takto výuky, podají žalobu. Zástupce ředitelky považoval jejich chování za nepřiměřené a poslal Shabinu domů, aby se převlékla do školní uniformy.

Je třeba podotknout, že Denbigh High School nebyla jen tak obyčejnou školou. Navštěvovaly ji jedenácti- až šestnáctileté děti deseti různých náboženství pocházející z 21 etnických skupin. V době rozhodování tvořilo osazenstvo školy 79 % muslimů. Ze šesti rodičů ve správní radě školy byli čtyři muslimové (mezi nimi předseda místní rady mešit). Také ředitelka školy byla muslimka, pocházející z bengálské rodiny, vyrůstala v Indii, Pákistánu a Bangladéši, a byla tedy dobře obeznámena se způsoby odívání muslimských žen.

Školní uniformy na Denbigh High School měly také několik zvláštností. Obdivuhodný a příkladný je především proces jejich vzniku. Do něj byli zapojeni rodiče, žáci, zaměstnanci školy a imámové tří místních mešit. Schváleny byly tři druhy uniforem, mezi nimi i šalvar kamíz (*shalwar kameez*): pod kolena dlouhá halena bez rukávů se čtvercovým výstřihem nošená na košili s kravatou a doplněná volnými kalhoty zužujícími se u kotníků; jako volitelná část byl povolen také tmavomodrý šátek, v zimních měsících pak byl na vrchu nošen svetr. Uniformy, které vznikaly v rámci snahy vyhovět co nejvíce náboženským a kulturním požadavkům rodičů a žáků byly výrazem společné identity a pomáhaly udržovat (tolik ceněný) společný standard bránící přílišnému projevování rozdílů v ekonomickém postavení rodin. Díky spolupráci s představiteli místních náboženských komunity byl zajištěn také soulad s náboženskými požadavky a tradicemi, čehož dokladem byla i absence stížností na školní uniformy až do času Shabiny Begum.

Podle bratra Shabiny byly s nošením šalvar kamíz spojeny tři problémy: za první, jde o projev pákistánské kultury, nikoliv o oblečení muslimů. Za druhé, (v letních měsících) nezakrývá paže a přes košili toho jde příliš vidět. Za třetí, sahá jen kousek pod kolena, nikoli až ke kotníkům. Jak Shabina sama uvedla v rozhovoru pro GMTV:³ školní uniforma je o šest palců kratší než džilbáb. Ohledně délky je nutno poznamenat, že škola

³Dostupný na <http://www.youtube.com/watch?v=9hN-vAb4dQg> nebo po zadání klíčových slov „shabina begum interview“ do vyhledávače na YouTube.com.

argumentovala bezpečností žáků, neboť musí zdolávat velké množství schodů a riziko přišlápnutí delší sukně je příliš vysoké. Protiargumentem je samozřejmě nošení džilbábu a jiných dlouhých obleků na řadě britských škol, aniž by byla hlášena vyšší úrazovost.

Škola dbala na to, aby rodiče byli již dlouho před nástupem informováni o povinnosti dětí nosit školní uniformy a o jejich přesných specifikacích. Nejinak tomu bylo i v případě Shabiny Begum a její sestry. Nutno dodat, že rodina Shabiny nežila ve spádové oblasti Denbigh High School, takže volba této školy v sobě obsahovala také rozhodnutí se pro školní uniformu.

Zpět k událostem 3. září 2002. Shabina opravdu domů odešla, ale do školy se již nevrátila. Neboť jak řekl mladý muž, který ji doprovázel: nebyli ochotni v otázce oděvu ustupovat. Ještě tentýž den napsala ředitelka školy matce a bratrovi Shabiny (její otec zemřel když jí byly tři roky); ve svém dopise popsala události daného dne a vysvětlila situaci týkající se uniformem. Následujícího dne pak škola telefonovala do domácnosti Shabiny. Telefon vzal muž, který oznámil, že Shabina se setkala se svým právníkem a rozhodli se školu žalovat. 5. září zástupce ředitelky opět mluvil telefonicky s bratrem Shabiny, který mu sdělil, že dotyčnou není ochoten pustit do školy, pokud jí nebude dovoleno nosit dlouhou sukni.

Škola se obrátila na řadu islámských institucí s žádostí o posouzení, zda jejich školní uniforma odporovala požadavkům islámu na odívání žen. Veškerá stanoviska podpořila soulad uniformy s islámem. Od části těch, kteří se vyjádřili však později právníci Shabiny obdrželi stanoviska podporující stanovisko dívky (pravděpodobně odlišně položené otázky).

Již od září 2002 se škola ve spolupráci s místním školským úřadem (*Education Welfare Service*) snažila, aby Shabina nezůstala sedět doma bez možnosti vzdělávání. Nabídli jí možnost chození do jedné ze tří škol v daném místě, kde by džilbáb nebyl problém (ať již z důvodu volnějších pravidel odívání nebo absence mužů). Nakonec ji rodina zkusila přihlásit do jedné z nich, ale ta byla momentálně plná; a ačkoliv jim byla nabízena pomoc s odvoláním, popř. se žádostí o přijetí do jiné školy, odmítli. Škola se alespoň snažila zasílat Shabině relevantní práci na doma s tím, že odevzdané úlohy (by) byly běžně hodnoceny; množství odevzdaných prací však bylo podle školy (nulové či) velmi nízké.

22. října poslali právníci Shabiny do školy dopis, ve kterém se ohrazovali proti jejímu vyloučení ze školy (ke kterému formálně nedošlo), neboť si odmítla sundat muslimský oděv skládající se ze šátku a dlouhého svrchního oděvu. V dopise stálo, že pro dotčenou žákyni šlo o absolutní náboženskou povinnost a v jednání školy bylo spatřováno porušení čl. 8, 9 a 14 EÚLP a čl. 2 jejího dodatkového protokolu č. 1 (právo na respektování rodinného a soukromého života; svoboda smýšlení, svědomí a náboženského vyznání; zákaz diskriminace; a právo na vzdělání).

Podanou žalobu anglický vrchní soud (*High Court*) zamítl. Neshledal požadavek jednotné školní uniformy v daném případě v rozporu se svobodou náboženství podle čl. 9 odst. 1 EÚLP. A i kdyby byl postup školy považován za zásah do náboženské svobody, bylo jej možno ospravedlnit na základě čl. 9 odst. 2 EÚLP, neboť požadavek jednotné uniformy naplňuje legitimní cíl, je přiměřený a slouží k ochraně práv a svobod druhých. Nebyl shledán ani zásah do práva na vzdělání.⁴

Případ pokračoval před Odvolacím soudem (*Court of Appeal*), jenž rozhodnutí vrchního soudu zvrátil. Došel k závěru, že posláním Shabiny domů bylo lze považovat za vyloučení ze školy. Škola svým nevhodným postupem zasáhla do náboženské svobody žákyně a ačkoliv šlo o zásah předepsaný zákonem (právním předpisem), nebyl tento zásah nezbytný v demokratické společnosti. Podle Odvolacího soudu se měla škola snažit o vyvážení práv a zájmů všech zúčastněných, tedy školy, ostatních žáků a především Shabiny. Škola si měla hned na počátku položit 6 otázek týkajících se náboženské svobody žákyně a jejích možných omezení podle čl. 9 EÚLP. Denbigh High School se nicméně podle Odvolacího soudu zabývala pouze zájmy školy a ostatních žáků, nikoliv Shabiny.⁵

Spor s konečnou platností rozhodl 22. března 2006 Odvolací výbor Sněmovny lordů, který zrušil rozhodnutí Odvolacího soudu a potvrdil rozhodnutí soudu prvního stupně. Tři z pěti lordů se usnesli, že nedošlo k zásahu do náboženské svobody Shabiny Begum (lord Bingham of Cornhill, lord Scott of Foscote a lord Hoffmann); lord Nicholls of Birkenhead a baronka Hale of Richmond shledali v jednání školy zásah do náboženské svobody žákyně. Všech pět se nicméně shodlo, že v daném případě (by) byl zásah ospravedlnitelný na základě ochrany práv jiných studentek dané školy.⁶

3 Hodnotit opravdovost víry a přesvědčení?

Případ Shabiny Begum reflektuje poměrně zajímavě otázku vztahu subjektivní víry jedince a jejího objektivního (objektivizovatelného) vyjádření. Na jednu stranu je totiž primárně a absolutně chráněn vnitřní prostor náboženské svobody jednotlivce (*forum internum*), na stranu druhou je velmi těžké tuto víru vztahovat k vnějším projevům. Problém tkví především v tom, že není možné stavět na subjektivním prožívání jedince,

⁴ *R (on the application of Begum) v. Headteacher and Governors of Denbigh High School* [2004] EWHC 1389 (Admin).

⁵ *R (on the application of Begum) v. Headteacher and Governors of Denbigh High School* [2005] EWCA Civ 199. Gareth Davies. “Banning the Jilbab: Reflections on Restricting Religious Clothing in the Light of the Court of Appeal in *SB v. Denbigh High School*”. Anglicky. In: *European Constitutional Law Review* 1 (2005). S. 511–530. Gareth Davies. “The House of Lords and Religious Clothing in *Begum v. Head teacher and Governors of Denbigh High School*”. Anglicky. In: *European Public Law* 13.3 (2007). S. 423–432.

⁶ *R (on the application of Begum) (Respondent) v. Headteacher and Governors of Denbigh High School (Appellants)* [2006] UKHL 15.

ani není možno jeho víru objektivně pro potřeby rozhodnutí posoudit (neboť by šlo opět o subjektivní soud, tentokrátě třetí osoby – soudece).

V rozsudcích je možné číst mezi řádky přesvědčení, že rozhodnutí se pro nošení džilbábu nebylo osobním rozhodnutím Shabiny, ale bylo jí vnuceno bratrem, rodinou či komunitou. Soudcové tak vyvodili ze způsobu jejího doprovodu v první školní den,⁷ z velké náhlosti změny⁸ a z toho, že důvody pro tuto změnu podával z počátku jen její bratr.⁹ Učinění takového soudu nebylo příliš obtížné, neboť i v médiích se objevovala řada spekulací o napojení Shabinina bratra Shuweb Rahmana na skupinu radikálních islamistů Hizb ut-Tahrir a o tom, že tato skupina se pokusila Shabinu využít pro podporu svých politických cílů.¹⁰

Tendence nebrat naprosto vážně svobodnou volbu Shabiny, její tělesný a duchovní vývoj je možné kritizovat jako aroganci a paternalismus soudců vnucujících dotčené dívce svou interpretaci jejího jednání.¹¹ Sama Shabina totiž tvrdila, že šlo o volbu vyplývající z jejího náboženského uvědomění. Baronka Hale of Richmond jako jediná ze soudců upozornila na tělesné, poznávací a psychologické změny provázející pubertu.¹² Soudci se však nijak nezabývali možností, že by ke změně v jejím chování došlo v souvislosti s první menstruací, která je v islámu mezníkem v zahalování se před dospělými a dospívajícími muži.¹³

I když tedy měli soudcové pochybnosti o opravdovosti vnitřní proměny Shabiny, snažili se brát její tvrzení vážně. Tedy alespoň do té míry, že vůči nim nehledali protidůkazy. Není to přístup, který by plně přijímal a respektoval náboženské přesvědčení dotčené osoby, ale jde o výrazně citlivější přístup ve srovnání s ESLP. Ten se totiž vícekrát uchýlil k vyložení toho, co chtěly stěžovatelky svým symbolickým způsobem odívání vyjádřit, aniž bral v potaz to, co samy tvrdily.¹⁴

S opravdovostí víry a vnitřní motivací souvisí také vztah náboženského přesvědčení jednotlivce a oficiálních autorit spojovaných s daným náboženstvím (kultem, hnutím atp.).

⁷Lord Hoffmann a Lord Scott, *R (on the application of Begum) (Respondent) v. Headteacher and Governors of Denbigh High School (Appellants)* [2006] UKHL 15, odst. 46 a 80.

⁸Lord Bingham, *R (on the application of Begum) (Respondent) v. Headteacher and Governors of Denbigh High School (Appellants)* [2006] UKHL 15, odst. 9.

⁹Bennett J, *R (on the application of Begum) v. Headteacher and Governors of Denbigh High School* [2004] EWHC 1389 (Admin), odst. 67–68.

¹⁰Robert Mendick a Kiran Randhawa. “Muslim girl’s brother linked to Islam radicals”. Anglicky. In: *London Evening Standard* (04. března 2005) (Navštíveno 24. 05. 2009).

¹¹Takovýto přístup byl v rámci rozhodování ESLP kritizován např. v odst. 11 nesouhlasného stanoviska soudkyně Tulkens, *Leyla Şahin v. Turecko*, stížnost č. 44774/98 (2005).

¹²*R (on the application of Begum) (Respondent) v. Headteacher and Governors of Denbigh High School (Appellants)* [2006] UKHL 15, odst. 93.

¹³Lieve Gies. “What not to Wear: Islamic Dress and School Uniforms”. Anglicky. In: *Feminist Legal Studies* 14.3 (2006). S. 377–389, s. 379–381.

¹⁴Viz např. *Dahlab v. Switzerland*, stížnost č. 42393/98 (2001) nebo *Leyla Şahin v. Turecko*, stížnost č. 44774/98 (2005).

V našem případě Denbigh High School kontaktovala několik muslimských autorit, aby získala podklady pro svá další rozhodnutí ve věci školní uniformy. Jde nepochybně o chvályhodný postup vycházející z faktu, že i v rámci jednoho náboženství existuje více názorových skupin. Otázkou nicméně je, nakolik je instituce činící rozhodnutí schopna oslovit autority blízké osobě o jejíž náboženskou svobodu se jedná. A ještě širěji, nakolik je možné objektivizovat náboženské přesvědčení jednotlivce do podoby oficiálního učení určité náboženské skupiny. Zcela nepochybně je nutno z praktických důvodů balancovat někde mezi subjektivními vyjádřeními dotčené osoby a představiteli širší náboženské komunity, ve které se tato osoba pohybuje. A ačkoli by bylo záhodno mít soudce vzdělané i v kulturních a náboženských otázkách, zrazoval bych před přílišným stavěním rozhodnutí na (před)porozumění soudců, aby se předcházelo situacím jako zpochybnění existence novopohanského náboženství Wicca Evropskou komisí pro lidská práva.¹⁵

Jedna ze zásadních otázek rozhodování případů týkajících se náboženské svobody zůstává stále otevřena k diskusi: Nakolik brát v potaz vnitřní duchovní život a přesvědčení jednotlivce, nakolik nechat promlouvat autority jeho či její náboženské skupiny – a nakolik nechat na soudcích, aby aplikovali své „náboženské předporozumění“?

4 Svobodná volba a informovaný souhlas

Otázka vnitřní víry a přesvědčení úzce souvisí také se svobodou volby tato přesvědčení projevovat ve vztahu k vnějšimu světu. Na jednu stranu lze ve vnějších projevech náboženské svobody spatřovat projev komplikovaného vnitřního myšlenkového (či emocionálního) procesu; na stranu druhou by bylo těžko správné opomíjet vliv okolní společnosti na formování určitého rozhodnutí či (náboženského) projevu. Je také otázkou, jakou roli v konkrétním rozhodnutí hrálo náboženské přesvědčení – a jaký byl význam jiných faktorů.

V případě Shabiny Begum šlo o to, nakolik v sobě nesla volba školy souhlas s nošením určitého druhu školní uniformy (šalvar kamíz). A obecněji, nakolik je možné argumentovat dodržováním (nepřímých) diskriminačních podmínek na základě volby účasti v určité korporaci.

Lord Bingham shrnul argumentaci ESLP, který nebyl ochoten shledat zásah do svobody náboženského projevu u osob, jež dobrovolně přijaly zaměstnání či jinou roli neumožňující plně praktikovat jejich víru – pokud zde byly jiné možnosti jak a kde tuto víru plně praktikovat. Např. pokud měli rodiče filosofické a náboženské výhrady vůči sexuální výchově ve škole a byla zde možnost, aby dítě vzdělávali sami či poslali do jiné školy.¹⁶ Nebo v případě *Karaduman v. Turecko* volba sekulární univerzity znamenala přistoupení na povinnost být na fotografii bez šátku.¹⁷ Štrasburský soud zachází dokonce tak daleko,

¹⁵ *X. v. Spojené království*, stížnost č. 7291/75 (1977).

¹⁶ *Kjeldsen, Busk Madsen a Pedersen v. Dánsko*, stížnosti č. 5095/71, 5920/72 a 5926/72 (1976).

¹⁷ *Karaduman v. Turecko*, stížnost č. 16278/90 (1993).

že zásah do náboženské svobody shledává až v případě, že alternativní uspokojení náboženského projevu nebylo realisticky možné. S tak radikálním pojetím lord Bingham nesouhlasí, ale v případě Shabiny viděl reálnou možnost navštěvování jiné školy, a proto nenalezl v povinnosti školní uniformy zásah do svobody náboženství. Na možnosti navštěvování jiné školy se víceméně shodli všichni členové Odvolacího výboru Sněmovny lordů.¹⁸

Analýza reálných alternativ ke škole, jež byla výsledkem volby Shabiny a její rodiny je jednou ze silných stránek tohoto případu. To je dáno již přístupem Denbigh High School a místních úřadů, které se snažily nalézt pro Shabinu jinou vzdělávací instituci, aby nebylo její vzdělání zanedbáno. Fakt, že rodina Shabiny se dlouhou dobu vážně nezabývala alternativní školou svědčí proti jejich snaze zajistit Shabině nejlepší možné vzdělání. Ačkoliv i pro tu by se dal najít podpůrný argument v aktu volby Denbigh High School, v jejíž spádové oblasti nežili.

Přístup britských soudců prozkoumávajících reálné alternativy žákyně je možné postavit do kontrastu s přístupem ESLP, který se v případě vyloučení ze školy pro nošení hidžábu na hodinách tělesné výchovy jinými možnostmi vzdělávání dívek příliš nezabýval.¹⁹

Odvolacímu výboru Sněmovny lordů je nicméně vytýkáno, že se nevěnoval problémům a sociálním nákladům spojeným s posláním dítěte do jiné školy. Mezi ně patří zásah do emočního a akademického vývoje dítěte, ale také riziko ghetoizace související s posláním dětí určitého vyznání do konkrétních škol.²⁰

Komplikovanou sférou je také rozlišování mezi osobní volbou Shabiny a volbou, kterou učinila její rodina. Pro soudce těchto více hlav rozhodujících o osudu Shabiny poněkud splývá. To by mohlo být problematické, pokud bychom přistoupili na argumentaci, že původní volbu školy učinili rodiče – a dcera poté, co se osobně rozhodla následovat cestu islámu, učinila také rozhodnutí nosit džilbáb. V takovém případě by bylo otázkou, nakolik by bylo možno hovořit o důsledku jednou učiněné volby.

Baronka Hale of Richmond se staví poněkud negativně k možnosti, že by nošení náboženského oděvu dospívající muslimkou bylo projevem její svobodné volby. Naopak u dospělé muslimky nosící hidžáb, sikha turban či žida jarmulku jde podle ní o svobodné rozhodnutí.²¹ Opomineme-li zvláštnost tohoto rozlišování, je otázkou, nakolik je možno vůbec v případě nošení náboženských obleků (symbolů) hovořit o svobodné volbě; protože jakmile je člověk příslušníkem určitého náboženství, je pro něj oděv spíše povinností než

¹⁸ *R (on the application of Begum) (Respondent) v. Headteacher and Governors of Denbigh High School (Appellants)* [2006] UKHL 15, odst. 23–25, 51–53, 87.

¹⁹ *Dogru v. Francie*, stížnost č. 27058/05 (2008) a *Kervanci v. Francie*, stížnost č. 31645/04 (2008).

²⁰ Anastasia Vakulenko. “Islamic Dress in Human Rights Jurisprudence: A Critique of Current Trends”. Anglicky. In: *Human Rights Law Review* 7.4 (2007). S. 717–739, s. 725–726. Gies, “What not to Wear: Islamic Dress and School Uniforms”, s. 385–386.

²¹ *R (on the application of Begum) (Respondent) v. Headteacher and Governors of Denbigh High School (Appellants)* [2006] UKHL 15, odst. 94.

volbou.²² To, nakolik jde opravdu o volbu záleží především na příslušnosti ke konkrétní náboženské skupině a na interpretační volnosti ve vztahu k náboženským předpisům (je možné najít např. řadu muslimek nenosících hidžáb v evropském kontextu, protože jeho nošením na sebe upoutávají příliš pozornosti – což je pravým opakem jeho zamýšleného účinku).

Pro doplnění mozaiky stojí za zmínku také feministická kritika západního přístupu k oblékání muslimek, který vychází z předporozumění, že zahalování je opresivní praktikou související s vymýváním mozků. Od muslimky se na jedné straně očekává projevení svobodného a rozumného rozhodování – na straně druhé je však její volba díky její iracionální a anti-rovnostářské víře podezřelá.²³

Někteří autoři zpochybňují vhodnost používání jazyka volby jako univerzálního hermeneutického klíče k porozumění smyslu lidských životů.²⁴ Nejenže je obtížné považovat fakt, že se člověk nachází v určité situaci za důsledek jedné či několika jednoduchých voleb. Situace se navíc komplikuje vlivem sociálního prostředí, ve kterém žije – a které je pro soudce často jen obtížně rozkódovatelné.

Případ Shabiny nám ukazuje problematiku projevů svobody náboženství jakožto otázky svobodné volby ve vší komplikovanosti. Na jednu stranu nemáme lepší nástroj pro propojení určitého aktu a jeho následků s náboženským přesvědčením, na stranu druhou je třeba pracovat s tím, že ne vždy je možné vést opravdu jednoduchou a jednoznačnou kauzální a intencionální (argumentační) linii.

5 Ochrana práv a svobod druhých

Jedním z klíčových omezení svobody náboženského projevu je podle čl. 9 odst. 2 EÚLP ochrana práv druhých. Tento argument zazněl jak v případě *Dahlab v. Švýcarsko*, tak *Leyla Şahin v. Turecko*. V ani jednom z těchto případů však nebyly předloženy důkazy o tom, že by jednáním stěžovatelek došlo k zásahu do těchto práv. Jinak tomu bylo v případě Shabiny Begum, neboť extrémní muslimská skupina v únoru 2004 protestovala proti vzdělávání muslimů v sekulárních školách – a to přímo před branami školy, kterou Shabina navštěvovala. Někteří studenti si tedy stěžovali na obtěžování a vyjadřovali strach z nucení k nošení džilbábu.

Je samozřejmě otázkou, nakolik reálné bylo nebezpečí z radikalizace místních muslim-

²²Vakulenko, “Islamic Dress in Human Rights Jurisprudence: A Critique of Current Trends”, s. 726–727. Gies, “What not to Wear: Islamic Dress and School Uniforms”, s. 384.

²³Vakulenko, “Islamic Dress in Human Rights Jurisprudence: A Critique of Current Trends”, s. 727–728. Gies, “What not to Wear: Islamic Dress and School Uniforms”, s. 384. Nancy J. Hirschmann. “Western Feminism, Eastern Veiling, and the Question of Free Agency”. Anglicky. In: *Constellations* 5.3 (1998). S. 345–368.

²⁴Vakulenko, “Islamic Dress in Human Rights Jurisprudence: A Critique of Current Trends”, s. 729.

ských rodin a komunit, které by po vzoru Shabiny tlačily na konzervativnější způsob oblékání ve smíšených školách, popř. na přesun dětí do konfesních škol. Soudy se touto „hrozbou“ příliš nezabývaly.

Značná pozornost byla nicméně věnována charakteristice multikulturního a mnohonáboženského charakteru Denbigh High School. Byla přijata argumentace vedení školy, že školní uniformy jsou nezbytnou součástí školní identity. Jejich nošení brání přílišné manifestaci společenských, kulturních a náboženských rozdílů. Omezuje tedy, mimo jiné, možnosti předhánění se v tom, kdo je „pravověrněji“ oblečen. Ne, že by rozdíly nebyly znatelné díky více možnostem jak uspořádat školní uniformu. Ale stanovením standardu založeného na sdíleném konsenzu většiny dotčených byla žákům poskytnuta možnost soustředit se ve škole na vzdělávání bez uchylování se k negativním projevům rozlišování na základě způsobu oblékání (jako je šikana a jiné druhy obtěžování).

Pokud by byl pro Shabinu džilbáb povolen, znamenalo by to možný tlak na další dívky, aby jej také začaly nosit. Mohlo by dojít k vytvoření různých skupin žáků podle oděvu. V neposlední řadě by také někteří žáci a učitelé mohli být pohoršeni, neboť považují džilbáb za symbol fundamentalismu (jde však o slabý a nepodložený argument).²⁵ Došlo tedy k převážení zájmu na ochraně (náboženské svobody) většiny žáků a učitelů nad ochranou náboženského projevu Shabiny.

6 Je libo školní právníky?

Z přístupu Odvolacího soudu by vyplývala nutnost, aby školy řídili zkušení právníci. Brooke LJ totiž vytvořil seznam otázek, které by měli ředitelé pečlivě zodpovědět při každém rozhodování týkajícím se svobody náboženství (čl. 9 EÚLP). Šlo o otázky typu: Prokázal dotyčný právo spadající pod čl. 9 odst. 1? Sledoval zásah do Úmluvou chráněného práva legitimní cíl? Byl zásah ospravedlnitelný podle čl. 9 odst. 2?²⁶

Odvolací výbor Sněmovny lordů se k takovému přístupu vyjádřil negativně.²⁷ Jen těžko lze totiž od ředitelů a učitelů požadovat sofistikovanou lidskoprávní argumentaci v rámci čl. 9. Lordi zaujali stanovisko, že z EÚLP nevyplývají pro zajištění náboženské svobody procesní požadavky, ale požadavky hmotněprávní: nezáleží na kvalitě rozhodovacího procesu (dodržení forem), ale na praktickém výsledku.²⁸

Je nicméně otázkou, kdo bude za dosažení výsledku respektujícího náboženskou svobodu

²⁵Davies, “The House of Lords and Religious Clothing in *Begum v. Head teacher and Governors of Denbigh High School*”, 426 a 429.

²⁶*R (on the application of Begum) v. Headteacher and Governors of Denbigh High School* [2005] EWCA Civ 199, odst. 75.

²⁷Výslovně se jej dotkli čtyři členové, baronka Hale se k němu nevyjádřila.

²⁸*R (on the application of Begum) (Respondent) v. Headteacher and Governors of Denbigh High School (Appellants)* [2006] UKHL 15, odst. 31.

odpovědný. Protože jak poukázal G. Davies, školy si mohou připadat zproštěny povinností zabývat se detailně náboženskou svobodou a výsledný efekt bude jiný než zamýšlený.²⁹

7 Kdo je nejlépe vybaven k rozhodování?

Lord Bingham přijal za svou kritiku Odvolacího soudu, který se podle některých komentátorů³⁰ utekl k nalezení procesních pochybení Denbigh High School, místo aby se zabýval samotnou podstatou obtížných otázek.³¹ Zůstává nicméně otázkou, nakolik se mu podařilo jádro klíčových otázek týkajících se muslimského odívání na školách opravdu adresovat, a nakolik se od procesních otázek přesunul k preferenci rozhodování na místní úrovni, kterou odvodil od doktríny *margin of appreciation* aplikované ESLP.³²

Lord Hoffmann aplikoval doktrínu *margin of appreciation* jakožto princip použitý v případě *Leyla Şahin v. Turecko* na vnitrostátní úrovni Spojeného království. Podle něj je třeba ponechat škole podobný prostor pro uvážení, jaký je ponecháván Evropským soudem pro lidská práva jednotlivým státům, neboť jsou v lepší pozici pro posouzení citlivých problémů, o jejichž řešení není široká shoda. Také lord Bingham by považoval za nezodpovědné, pokud by soud zrušil rozhodnutí školy o tak citlivém problému, neboť mu chybí zkušenosti a znalost místního kontextu (ve srovnání s místními aktéry).³³

Je nepochybně správné snažit se posuzovat konfliktní situace co nejlépe jejich aktérům, neboť porozumění místní situaci a kontextu je klíčové. Zůstává nicméně otázkou, v jakých případech má „vzdálená“ instituce zasáhnout. Ačkoliv vyšší soudní instance je zpravidla vzdálenější místnímu kontextu, měla by dokázat zhodnotit naplnění obecných principů. A neměla by alibisticky odkazovat na místní úroveň v případech, kdy se určitou kontroverzní otázkou nechce zabývat a přála by si umýt ruce.

Způsob, jakým se soudci vypořádali s případem Shabiny Begum považují ve srovnání s přístupem ESLP v obdobných případech za výrazně poctivější v hodnocení a vyvažování základních práv na místní úrovni. V názorech soudců však vidím také náznaky alibismu, příliš rychlého převzetí argumentace školy a „zanedbávání“ nedostatečného množství informací ve prospěch žákyně.

V souvislosti s rozdělením rolí mezi (vyšší) soudy a místní orgány někteří komentátoři také upozorňují na nebezpečí přecenění schopností lidí na místní úrovni. Podle nich je

²⁹Davies, “The House of Lords and Religious Clothing in *Begum v. Head teacher and Governors of Denbigh High School*”, s. 432.

³⁰Davies, “Banning the Jilbab: Reflections on Restricting Religious Clothing in the Light of the Court of Appeal in *SB v. Denbigh High School*”.

³¹*R (on the application of Begum) (Respondent) v. Headteacher and Governors of Denbigh High School (Appellants)* [2006] UKHL 15, odst. 30.

³²Vakulenko, “Islamic Dress in Human Rights Jurisprudence: A Critique of Current Trends”, s. 721.

³³*R (on the application of Begum) (Respondent) v. Headteacher and Governors of Denbigh High School (Appellants)* [2006] UKHL 15, odst. 34, 59–64.

výsledné rozhodnutí v případě Shabiny Begum až příliš závislé na (snad až přechválených) schopnostech jedné ředitelky.³⁴ S tím se nelze než ztotožnit; otázkou však je, jakou záruku lidských kvalit poskytuje přenesení rozhodování na vyšší úroveň.

8 Dosažený výsledek

Většina Odvolacího výboru Sněmovny lordů rozhodla, že nedošlo k zásahu do svobody náboženství Shabiny Begum. Tento závěr mi přijde poněkud problematický, protože výrazně zužuje obsah toho, co lze považovat za projevy náboženské svobody. Tento přístup se také odchyluje od judikatury ESLP, jehož strategie v obdobných případech spočívá v prohlášení napadeného zásahu za zásah do náboženské svobody a nalezení důvodu proč byl takový zásah v pořádku.³⁵

Ačkoliv je zde řada vnějších faktorů, které problematizují uchopení Shabinina jednání ze 3. září 2002 jakožto projevu náboženské svobody, stále bych se přikláněl k přijetí jejího osobního tvrzení považujícího jednání školy za zásah do náboženské svobody. Byť se nám může jevit opačný závěr na základě dostupných informací jako pravděpodobnější, staví nás do budoucna před velmi komplikované vymezování náboženské svobody jako takové – nejen legitimacy zásahů do ní.

Škola dostala za pravdu a dívka z náboženské minority toužící nosit džilbáb musela pokračovat ve svém vzdělání jinde. Došlo tedy k faktickému vyloučení skupiny muslimů z jednoho anglického vzdělávacího zařízení mimo jiné z důvodu, aby byl zachován jeho multikulturní étos. Výsledek ve své obecnosti poněkud zarážející. Obzvláště pokud si představíme další školy, které by chtěly vylučovat nepohodlné (extrémní) skupiny žáků. Je nicméně otázkou, jestli je možné výsledek daného procesu opravdu takto zjednodušit a zobecnit. Protože, jak poznamenal lord Bingham citovaný v úvodu, jde o rozhodnutí týkající se jedinečných skutkových okolností a neměli bychom jej brát jako *pro futuro* závaznou politiku týkající se muslimských oděvů ve školách.

A za daných skutkových okolností lze považovat rozhodnutí Odvolacího výboru Sněmovny lordů za správné. I když by pro přesvědčivost bylo vhodné argumentační linii doplnit.

³⁴Davies, “The House of Lords and Religious Clothing in *Begum v. Head teacher and Governors of Denbigh High School*”. Vakulenko, “Islamic Dress in Human Rights Jurisprudence: A Critique of Current Trends”, s. 723–724.

³⁵Viz např. *Leyla Şahin v. Turecko*, stížnost č. 44774/98 (2005); *Phull v. Francie*, stížnost č. 35753/03 (2005); *Mann Singh v. Francie*, stížnost č. 24479/07 (2008); *Dogru v. Francie*, stížnost č. 27058/05 (2008); *Kervanci v. Francie*, stížnost č. 31645/04 (2008).

9 Závěrem: Shabina do učebnic?

Příběh Shabiny Begum není pohádkou s veselým koncem. Ani rozhodnutí Odvolacího výboru Sněmovny lordů není ideálem soudních rozhodnutí. Ale to neznamená, že by neměly své místo v učebnicích základů společenských věd pro střední školy. V učebnicích, ve kterých bychom pohádky či ideální rozhodnutí jen těžko pohledali.

Jde o příběh zasazený do naší současné společnosti, ve které se nachází stále více různosti. Různosti, která je pro mnoho lidí nestravitelná a pro všechny obtížná. Její náročnost spočívá především v porozumění těm, kteří jsou jiní než my. V porozumění, proč záleží na tom, jestli má někdo šaty o šest palců delší nebo kratší. Ale porozumění by bylo málo. Je třeba na jeho základě hledat vyvážení protichůdných zájmů, hodnot a tendencí.

Současní studenti jsou stavěni před (často neuvědomělé) dilema: hledání smírného řešení s druhou stranou, nebo konfrontace. Jednodušší je samozřejmě konfrontace, která v sobě často zahrnuje různé formy násilí nebo třeba soudní spor. A ačkoliv je pro nás právníky sudičství často (finančně) zajímavé, přikláněl bych se k jeho prevenci, tedy k výchově mladých lidí hledat smírná řešení a učit se vyvažovat konfliktní principy či zájmy.

Případ Shabiny Begum by neměl být v učebnicích pro střední školy v rámci faktografie, kterou by se měli studenti naučit nazpaměť. To by se s velkou pravděpodobností minul účinkem. Shabinin případ by měl mít podobu tzv. role-play, tedy něčeho mezi divadelní hrou a simulovaným procesem. Aby bylo dosaženo maximálního vzdělávacího účinku, studenti by dostali role jednotlivých aktérů s popisem situace z jejich „nové“ perspektivy: Shabina, její bratr, sestra, matka, ředitelka školy, její zástupce, imámové, právníci, spolužáci. . .

Nejjednodušším způsobem, jak pochopit komplexnost dané situace, je totiž zkusit si některou z rolí a být konfrontován s argumenty ostatních živých účastníků.

Se studenty, jenž budou schopni porozumět komplexním situacím, ve kterých je třeba vyvažovat několik základních práv, pak máme naději na mimosoudní řešení alespoň některých budoucích sporů.

Literatura

- Bobek, Michal. “Diskriminace z důvodu náboženství”. In: *Rovnost a diskriminace*. Český. Ed. Michal Bobek, Pavla Boučková a Zdeněk Kühn. 1. vydání. Praha: C. H. Beck, 2007.
- Davies, Gareth. “Banning the Jilbab: Reflections on Restricting Religious Clothing in the Light of the Court of Appeal in *SB v. Denbigh High School*”. Anglicky. In: *European Constitutional Law Review* 1 (2005). S. 511–530.
- “The House of Lords and Religious Clothing in *Begum v. Head teacher and Governors of Denbigh High School*”. Anglicky. In: *European Public Law* 13.3 (2007). S. 423–432.
- Gies, Lieve. “What not to Wear: Islamic Dress and School Uniforms”. Anglicky. In: *Feminist Legal Studies* 14.3 (2006). S. 377–389.
- Hirschmann, Nancy J. “Western Feminism, Eastern Veiling, and the Question of Free Agency”. Anglicky. In: *Constellations* 5.3 (1998). S. 345–368.
- Mendick, Robert a Kiran Randhawa. “Muslim girl’s brother linked to Islam radicals”. Anglicky. In: *London Evening Standard* (04. března 2005) (Navštíveno 24.05.2009).
- Vakulenko, Anastasia. “Islamic Dress in Human Rights Jurisprudence: A Critique of Current Trends”. Anglicky. In: *Human Rights Law Review* 7.4 (2007). S. 717–739.